

– 2011. – № 56. – С. 197–201; *Якобсон 1987*: Якобсон Р. Работы по поэтике : Переводы / Р. Якобсон. – М. : Прогресс, 1987; *Frank 1977*: Frank A. P. Theorie im Gedicht und Theorie als Gedicht / A. P. Frank // Literaturwissenschaft zwischen Extremen : Aufsätze und Ansätze zu aktuellen Fragen einer unsicher gemachten Disziplin. – Berlin, New York, 1977. – P. 131-169; *Hinck 1985*: Hinck W. Das Gedicht als Spiegel der Dichter: zur Geschichte des deutschen poetologischen Gedichts / W. Hinck. – Opladen, 1985. – 463 p.; *Hutcheon 1984*: Hutcheon L. Narcissistic Narrative : The Metafictional Paradox / L. Hutcheon. – New York : Wilfrid Laurier University Press, 1984. – 348 p.; *Muller-Zettelmann 2000*: Muller-Zettelmann E. Lyrik und Metalyrik : Theorie einer Gattung und ihrer Selbstbespiegelung anhand von Beispielen aus der englisch- und deutschsprachigen Dichtkunst / E. Muller-Zettelmann. – Heidelberg, 2000. – 410 p.; *Waugh Waugh 1984*: Waugh P. Metafiction. The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction / P. Waugh. – London ; New York, 1984. – 176 p.; *Weinrich 1986*: Weinrich H. Linguistische Bemerkungen zur modernen Lyrik / H. Weinrich // Literatur für Leser : Essays und Aufsätze zur Literaturwissenschaft. München, 1986. – 366 p.

Артеменко Л.В. Теоретические основы исследования поэтологического дискурса в зарубежном литературоведении.

Статья посвящена анализу теоретических основ исследования поэтологического дискурса в зарубежном литературоведении. Поэтологический дискурс рассматривается как такой, тематическую направленность которого определяет авторская рефлексия или саморефлексия касательно тех или иных аспектов поэтического творчества или личности поэта.

Ключевые слова: поэтологический дискурс, металитературность, метапоэтика, метатекст, рефлексия, авторрефлексия.

Людмила Дядченко, асп. (Київ)

ББК 83.3

УДК 82.0

Категорії міфопоетичного простору: локус, місце, місцевість, територія

Стаття розглядає структуру міфопоетичного простору. Окремий акцент робиться на з'ясуванні відмінних особливостей у значеннях понять «місце» та «простір», «місце» та «місцевість», «місце» та «локус». У результаті зроблено висновок, що відбулось неправомірне ототожнення понять «простір» та «місце», а також з'ясовано їхні відмінності.

Ключові слова: міфопоетичний простір, локус, місце, місцевість, територія.

The article considered a structure of mythopoetic space. Certain emphasis is placed on ascertaining the distinguishing features in the meaning of concepts of "place" and "space", "place" and "areas", "place" and "locus". As a consequence a conclusion is made that, there was the undue identification of concepts of "space" and "place", and also revealed their differences.

Keywords: mythopoetic space, locus, place, areas, territory.

Зважаючи на те, що міфопоетичний простір – негомогенний і характеризується цілою низкою особливостей, **мета статті** – дослідити його структуру, категорії «місце», «місцевість», «локус» та «територія».

Актуальність та наукова новизна дослідження полягає в тому, що у статті вперше порівняно такі категорії міфопоетичного простору, як «локус», «місце», «місцевість» і «територія», розкрито їх особливості для просторової моделі художнього світу та відмінності.

Міфопоетика простору має винятково важливе значення у створенні художньої картини світу літературного твору. У міфопоетичному просторі, на думку російського дослідника чарівної казки Шинкаренка, «фізичний простір набуває багатовимірності за рахунок того, що він із нероздільного потоку чуттєвих переживань як певного єдиного цілого перетворюється на множинність елементів навколишнього світу, кожному з яких відповідає знак зі змістом» [Шинкаренко 2005: 106]. У міфопоетичному просторі визначальну роль відіграють дорефлексивні звернення до світу, простір уяви, надій та бажання. Топоров зазначає, що простір міфопоетичний відмінний від того, який уявляється людині під тиском наукових

поглядів, і має свою структуру: «Він завжди заповнений і завжди предметний; поза предметами його не існує» [Топоров 1997: 341].

Традиційно міфопоетичний простір прийнято вважати таким, що складається з топосів, які не перетинаються, адже між ними наявні різноманітні границі. Місце розташування суб'єкта в літературознавстві приймається як даність, однак не як проблема. Таким чином, відбулось неправомірне ототожнення понять «територія», «місце» та «простір».

Саме Ентоні Гідденс вводить поняття «локала», розробляючи концепцію простору. Дослідник переконаний, що поняття «місце» використовується неадекватно географами, які не розглядають поняття «місце» з координацією простору. Гідденс стверджує, що локалі є «розміщення взаємодій, включаючи фізичні аспекти розташувань – їх «архітектуру» – в якій сконцентровані системні аспекти інтеракції та соціальних відносин» [Giddens 1985: 12]. Локалами, за дослідником, можуть бути як житлові приміщення, так і «масштабні соціальні агрегати, такі як національні держави та імперії» [Giddens 1985: 39]. Отож у малих локалах стає доступною взаємодія з іншим, а кожен такий локал має свою функцію за місцем розташування (так, кухня – локал, де готують їсти). У цьому ж напрямку мислить і Бенно Верлен, за яким локал – «специфічний для певної діяльності фрагмент простору, для якого характерний визначений зразок упорядкування матеріальних даностей та індивідів, що взаємодіють. <...> матеріальний контекст чи констеляція дії, якому контекстові або констеляції інтерсуб'єктивно однаково приписується специфічне соціальне значення» [Werlen 1995: 168]. Щоправда Верлен пропонує замість терміна «локал» вживати його аналог – «арена» або «сцена». Таким чином, локал – це єдність фізичного середовища та його осмислення. Локал займає певний обмежений простір (будинок, місто, держава).

Глумачний словник української мови визначає **місце** як «простір земної поверхні, зайнятий або який може бути зайнятий ким-, чим-небудь» і далі: «Певна площа, спеціально влаштована для того, щоб на ній розміститися» [Словник української мови 1970-1980: 751]. Цікаво, що усі значення передбачають, що місце комусь належить, а вираз «бути на чиемусь місці» означає буквально бути в тій же ситуації, що й інший. Саме у зв'язку з місцем Гайдеггер вживає термін «часовість», яку розуміє як вихідний час: «Не час пришпилений до місця, а часовість є умовою можливості того, що датування може прив'язати себе до просторово-місцевого, саме так, що останнє обов'язкове для кожного як міра» [Хайдеггер 2003: 465-466].

На відміну від локала, місце, як доречно зауважив Пред, «завжди передбачає присвоєння і трансформацію простору <...> місце характеризується безупинним потоком людської практики» [Pred 1985: 237]. Місце, на думку Преда, пов'язане з біографією суб'єкта: «Є відчуття місця, але не як чогось зовсім самостійного, а як феномена, що є частиною становлення індивідуальної свідомості» [Pred 1985: 30]. Іншими словами, те, що кухня, наприклад, призначена, для приготування та споживання їжі, не означає, що тут не можна робити чогось іще. Тобто місце не тотожне своїй функції, даній у практиці користування: «не одні тільки окремі місця, а й простір як такий не тотожний нашим більш чи менш обмеженим ідеям та схемам», – уточнив філософ Филиппов [Филиппов 2008: 239]. Тобто, те, що поріг сприймається в літературознавстві як місце, яке розділяє різні види просторів, ще не означає, що тут якийсь персонаж не може, наприклад, заснути. Але як переконує Филиппов, «Якщо “в цьому місці й у цей час” відбувалось щось “зовсім інше”, то це вже не “те ж саме місце”» [Филиппов 2008: 250]. Тобто смисл місця змінюється, а пам'ять про нього лишається. Звернімо увагу, що як елемент території, який далі не розкладається, місце має риси території [Филиппов 2008: 231].

Для Гайдеггера поняття місця пов'язане з поняттям присутності: «“Тут”, “там” і “ось” – первинно не чисті місцеві визначення внутрішньосвітового наявного в просторових точках сущого, а риси вихідної просторовості присутності. Передбачувані прислівники місця є визначення присутності, вони мають первинно екзистенціальне та некатегоріальне значення» [Хайдеггер 2003: 143]. Для філософа самі предмети є місцями, а не лише їх займають: «Присутність – буквально – займає простір. <...> Своє особливе місцерозташування вона визначає завжди так, що з простягнутого простору повертається до “позиції”, яку зайняла» [Хайдеггер 2003: 412]. Російська дослідниця Шутая аналізує «місце присутності», що

виокремив Лотман, рисами якого є рутинність, тривала нерухомість у замкненому просторі, монотонні дії: «Хронотопні характеристики місця присутності <...> сприяють розвитку автокомунікації, тобто звернення героя до самого себе, своїх спогадів, своєї совісті» [Шутая 2005: 73].

Безперечно, місце – це те, звідки й куди хтось перемістився. Фактично об'єктивація місця забезпечується переміщенням, яке потребує часу. Саме у зв'язку з місцем доцільно говорити про поняття «хронотоп», яке психолог О.Ухтомський запозичує з фізики як ідею про єдність простору й часу на базі швидкості світла і вперше вживає у значенні синкретичної категорії психологічного простору та часу людини. Тут майбутнє, минуле й теперішнє поєднує в собі людина. Бахтін називає хронотопом взаємозв'язок часових і просторових відношень, стверджуючи, що дослівно хронотоп – «часопростір» [Бахтин 1979: 234], проте топос – це не простір, а місце, на чому наголосив і Щукін [Щукин 2004]. Топоров зазначає, що поняття хронотопу, що його ввів у літературознавство Бахтін, «не більш, ніж метафора відносно чотиривимірному континууму теорії відносності» [Топоров 1983: 231].

Як підкреслював Гайдеггер, буття передбачає можливість відношення двох об'єктів в просторі один до одного за їхнім місцем: «Вода і склянка, одяг і шафа є однаково «в» просторі «при» місці. Це буттєве відношення можна розширити, напр.: лава в аудиторії, аудиторія в університеті, університет у місті й т.д. до: лава «у світовому просторі» [Хайдеггер 2003: 72-73]. Йдеться про ієрархію місць, для якої потрібен простір загалом. Так, бачення людиною своєї частини-цілого (будинок – квартира – квартал) формує її загальне бачення простору.

Як і Гайдеггер, так і Штрокер, розрізняють у просторі **місце** («розміщення того, що перебуває в нас у розпорядженні» [Stricker 1965: 59]) та **місцевість** (певну нечітко окреслену область, де розташовується об'єкт): «До протяжності присутності належить самоспрямоване розкриття чогось схожого до *місцевості*» [Хайдеггер 2003: 412]. Під місцевістю Гайдеггер розуміє «куди можливої належності світового наявного, розташовуваного засобу» [Хайдеггер 2003: 412]. Місцевість розкривається в можливих туди й сюди. Штрокер наголошує: «Місце суб'єкта визначене його місцевістю. Проте воно визначене нею *не точно*. Це не точкове Де, але Десь у межах своєї місцевості» [Stricker 1965: 61]. Таким чином, світ пізнається від ближнього простору до більш дальнього, а сам простір суб'єкт бачить як своєрідну ієрархію місць – у більшому розташовується менше, в меншому – ще менше, – за принципом матрьошки аж до певної точки, якою може слугувати сам суб'єкт, що водночас нічого вже не вміщує в себе, але в ньому – і весь світ. На відміну від інших видів простору, для міфопоетичного простру «тут» і там» – не обов'язково різні місця. Річ у тому, що хоч суб'єкт і перебуває *тут*, він зайняв певне місце, яке може змінити на *десь там* завдяки свідомості. Тобто суб'єкт не вибирає собі друге *тут*, а може перетворювати *там* на *тут*.

За Бахтіним, людина займає певне місце, з якого «час і простір індивідуалізуються» [Бахтин 1986: 126]. Фактично, це точка на площині. Але якщо таких точок багато, чи можна говорити про місцевість? Гайдеггер зазначав, що «Місце і множинність місць не можна витлумачити як де своєвільної наявності предметів. Місце є завжди визначене «туди» й «сюди» *приналежності* засобу» [Хайдеггер 2003: 124-125]. А те, «куди» Гайдеггер називає областю: «“В області чого” означає не лише “у спрямованості на”, але разом в оточенні чого, що розташовується в цьому напрямку. Напрямок і віддаленість ... місце, що конститується, вже орієнтоване на визначену область всередині неї» [Хайдеггер 2003: 125]. Области не виникають, а завжди виявляються в окремих місцях.

Верлен наполягає, що важлива саме система відліку (простір), оскільки в одному просторі змінюється ландшафт, а в другому суб'єкт щось купує; стверджуючи, що інколи треба кілька систем відліку (просторів) одночасно. Просторова закріпленість об'єкта в певному місці – його присутність, і немає в одному просторі місця для ще одного ж такого самого об'єкта. Таким чином, об'єкт і місце, яке він займає, стає центром простору, а місцевість постає маршрутом переміщення і передбачає єдність обстановки, де розгортаються події і переживання, з суб'єктом, який це переживає.

Тепер перейдімо до розгляду поняття «територія». Тлумачний словник пояснює термін «територія» так: «Частина земної кулі (суходіл, води й повітряний простір над ними), що

належить певній державі або входить до складу якої-небудь частини світу. <...> Простір, на якому поширені певні явища» [Словник української мови 1970-1980: 86]. Отож якщо в художньому творі для певної ділянки простору характерні одні й ті ж повторювані властивості, події, манера поведінки суб'єкта, то є підстави називати таку ділянку простору територією. Саме такі специфічні для однієї території риси є абсолютно непритаманними для другої. Тому Едвард Саїд просторове окреслення території називає універсальною моделлю, оскільки це уявне протиставлення між «ми» та «вони» [Саїд 2001]. Та ж територія може сприйматися різними суб'єктами неоднаково, оскільки (як доводить Верлен) простір – не річ, а схема класифікації [див. Werlen 1995].

Таким чином, міфопоетичний простір не безструктурне місце, а певна організована реальність, яка має внутрішню впорядкованість та будову. Узагальнюючи сказане, можна висувати, що *локус* передає єдність фізичного середовища та його осмислення; а *топос* є локусом, який присвоює суб'єкт, і, взаємодіючи з простором, не є тотожний йому. Натомість *місцевість* – маршрут переміщення, що передбачає єдність обстановки, де відбуваються події, та суб'єкта, що їх переживає; а територія – *місцевість*, на якій поширені певні явища. У подальших дослідженнях доцільно детальніше розглянути ці поняття і їх встановлені особливості та з'ясувати наскільки застосування поняття «хронотоп» універсальне щодо міфопоетичного простору.

Література: Бахтин 1986: Бахтин М. М. К философии поступка / М. М. Бахтин // Философия и социология науки и техники: 1984-1985. – М., 1986; Бахтин 1979: Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – С. 234-407; Саїд 2001: Саїд Е. Орієнталізм / Едвард Саїд; [пер. з англ. В. Шовкун]. – К.: «Основи», 2001. – 511 с.; Словник української мови 1970-1980: Словник української мови: в 11 т. / [ред. І. Білодід]. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 4. – 1973. – 840 с., Т. 10. – 1979.; Топоров 1983: Топоров В. Пространство и текст / Владимир Топоров // Текст: семантика и структура. – М.: Наука, 1983. – С. 227-284.; Топоров 1997: Топоров В. Н. Пространство // Мифы народов мира: энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1997. – Т. 2. – С. 341-342.; Филипов 2008: Филипов А. Ф. Социология пространства / А. Ф. Филипов. – Санкт-Петербург: «Владимир Даль», 2008. – 274 с.; Хайдеггер 2003: Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер; [пер. с нем. В. В. Библихина]. – Харьков: «Фолио», 2003. – 503 с.; Шинкаренко 2005: Шинкаренко В. Д. Смысловая структура социокультурного пространства: Миф и сказка / В. Д. Шинкаренко. – М.: КомКнига, 2005. – 208 с.; Шутая 2005: Шутая Н. К. Сюжетные возможности хронотопа «присутственное место» и их использование в произведениях русских классиков XIX в. (на примере прозаических произведений А. С. Пушкина, Н. В. Гоголя и Л. Н. Толстого) / Н. К. Шутая // Вестник моск. ун-та. Сер. 9, Филология. – М.: Издательство Московского государственного университета, 2005. – № 5. – С. 64-75.; Щукин 2004: Щукин В. Г. О филологическом образе мира (философские заметки) / В. Г. Щукин // Вопросы философии. – М.: Наука, 2004. – № 10. – С. 47-64.; Giddens 1985: Giddens A. A Contemporary Critique of Historical Materialism. Vol. 2. The Nation State and Violence / Anthony Giddens. – Cambridge: Polity Press, 1985. – 399 p.; Pred 1985: Pred A. R. Place, practice, and structure: Social and spatial transformation in southern Sweden 1750-1850 / Allan Richard Pred. – New York: Barnes and Noble, 1985. – 300 с.; Schutz 1973: Schutz A. The Structures of the Life-World (Strukturen der Lebenswelt) / Alfred Schutz, Thomas Luckmann; [translated by Richard M. Zaner, H. Tristram Engelhardt, Jr. Evanston]. – IL: Northwestern University Press, Evanston, 1973. – 335 p.; Stricker 1965: Stricker B. H. Asinarij / Bruno Hugo Stricker. – Leiden: E. J. Brill, 1965. – 75 p.; Werlen 1995: Werlen B. Sozialgeographie alltäglicher Regionalisierungen Bd. 1: Zur Ontologie von Gesellschaft und Raum / Benno Werlen. – Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1995. – 262 p.

Стаття розглядає структуру міфопоетичного простору. Окремий акцент робиться на висвітленні відмінних особливостей в значеннях понять «место» і «пространство», «место» і «местность», «место» і «локус». В результаті зроблено висновок, що відбулося неправомірне отождествлення понять «пространство» і «место», а також встановлено їх відмінності.

Ключові слова: міфопоетичне простору, локус, место, местность, територія.